

Бібліотечний форум:

історія, теорія і практика

Науковий, інформаційний щоквартальний журнал

Засновник – фізична особа
Башун Олена Володимирівна
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 21735 -11635 Р
від 21.12.2015
Заснований у грудні 2015 року,
м. Київ

Головний редактор
Олена Башун, канд. пед. наук

Звертайтеся до редакції:

вул. Бакинська, б. 37, к. 321,
м. Київ, 04086
067-625-36-52, 066-840-97-83
e-mail: olenabashun@gmail.com
Сайт журналу:
<http://www.libraryforum.info>

Журнал

“Бібліотечний форум: історія, теорія і практика”

Передплатний індекс **09923**
Передплатити журнал на CD, online,
off-line можна безпосередньо в
редакції
ISSN 2518-7341

Відповідальність за точність
поданих фактів, цитат, цифр
та прізвищ несуть автори
матеріалів.

Редакція залишає за собою
право літературного редагування
і скорочення статей.

Рукописні матеріали не рецензуються
і не повертаються.

Редакція не завжди поділяє
думку авторів.

За зміст рекламних та інформаційних
повідомлень редакція відповідаль-
ності не несе.

У разі передруку посилання на
журнал

«Бібліотечний форум: історія, теорія і
практика» обов'язкове.

© Бібліотечний форум: історія, теорія і практика

Інформаційний партнер
журналу –

**Українська бібліотечна
асоціація**

З	Бібліотекознавство	
М	Бондарчук Я. Погляд на тенденції, що формують майбутнє українських бібліотек: контраверсійні роздуми.....	2
І	Бібліотеки і війна	
С	Іванова І. Трансформація діяльності публічних бібліотек Києва під час війни: досвід, аналіз, виклики.....	4
Т	Новальська Ю. Бібліотечна наука і практика в умовах воєнного стану.....	7
З	Федяй С. Національно-патріотичне виховання молоді як один із пріоритетних напрямів соціально-культурної та виховної діяльності бібліотеки у реаліях війни.....	10
М	Хоружа З. І світло знань і допомога – в ім'я Перемоги.....	12
І	Науково-дослідна робота бібліотек	
С	Луговцев Ю. Інформаційні потреби віддалених користувачів бібліотек півдня України.....	15
Т	Бібліотечно-бібліографічні ресурси бібліотек	
З	Мельник М. Історико-книгознавчі дослідження фонду бібліотеки з метою створення книжкових колекцій.....	18
М	Бібліотечно-бібліографічне обслуговування	
І	Герасимова С. Літературна гра «буриме» в соціокультурному просторі бібліотеки.....	22
С	Кісельова О. Григорій Сковорода в сучасному світі.....	25
Т	Шевченко О. «Письменники, короновані словом».....	29
З	Ярмолюк А. Бібліотека та туризм: грані співпраці.....	32
М	Мережа бібліотек	
І	Вергунов В. Депозитарне зберігання книг в реаліях бібліотечної системи України.....	35
С	Діденко Л. Участь бібліотеки закладу вищої освіти в акредитації освітніх програм.....	39
Т	Малішевська Н. Національна наукова медична бібліотека України: на шляху до інклюзивного суспільства.....	41
З	Новосьолова С. Освітній коучинг як перспективна технологія мотивації та підтримки здобувачів освіти.....	43
М	Проектна діяльність бібліотек	
І	Бояринова О. П'ять бібліотек Сумщини та Чернігівщини стали ресурсними центрами для креативної молоді та підприємців.....	45
С	Історичні розвідки бібліотек	
Т	Майдак Т. Історія бібліотечної справи Кременчука.....	47
З	Нікітіна А. Книжкові пам'ятки з книгозбірні Андрія Розумовського.....	49
М	Видатні бібліотекарі, бібліографи	
І	Медведь М. Славені постаті діячів бібліотечної, книжкової та видавничої справи України та зарубіжжя.....	51
С	Осіпова Г. Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської вищої школи: Людмила Степанівна Кулжинська.....	55

Видатні бібліотекарі, бібліографи

Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської вищої школи: Людмила Степанівна Кулжинська

Стаття присвячена Людмилі Степанівні Кулжинській (1877–1963), бібліотекознавиці, бібліографині, редакторці журналу «Бібліотекар» (1910–1915 рр.), делегатці Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи (1911 р.). У статті детально висвітлено її діяльність на посаді завідувачки бібліотеки Ніжинського інституту народної освіти (1925–1929 рр.).

Понад двісті років функціонує бібліотека імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Коли досягаєш пройдений шлях книгозбірні, перед очима проходять роки напруженої та багатогранної діяльності багатьох людей, які доклали безліч зусиль до становлення та розвитку своєї альма-матер. Серед них чимало славних імен співробітників – істинних патріотів книгозбірні, яскравих постатей, трудова діяльність яких сприяла розбудові бібліотеки.

Саме до таких особистостей другої половини ХХ ст. належить Людмила Степанівна Кулжинська (Кульжинська), яка більш ніж п'ятдесят років свого життя присвятила бібліотечній справі. Людмила Степанівна була яскравою особистістю, невтомною організаторкою бібліотечної справи. Її життєвий шлях насичений цікавими подіями та професійними здобутками. Ніжинська сторінка життя Л. Кулжинської позначена активною діяльністю в справі розбудови бібліотеки, удосконалення її освітньо-наукових і культурних функцій. На жаль, по-

стать Л. С. Кулжинської досі залишається маловідомою бібліотечній громадськості.

Народилася Людмила Степанівна Кулжинська 9 квітня 1877 року в місті Ніжині Чернігівської області у дворянській родині відомого роду Кулжинських. Батько Людмили Степанівни – Степан Іванович Кулжинський (1835–1917) закінчив Ніжинський юридичний лицей князя Безбородька (1855). Чинownik, дійсний статський радник, член Ніжинського окружного суду Київського судового округу. Мати – Єлизавета Микитівна (уроджена Тризна). Її дід Іван Григорович Кулжинський (1803–1884) – письменник, педагог, історик, етнограф, учитель М. Гоголя, Є. Гребінки та Н. Кукольника в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька. Він був, безсумнівно, дуже освіченою людиною, як зрештою і всі діти та онуки з цієї численної родини. Мабуть, не випадково життєвим кредо власників герба Кулжинських був девіз «Завжди вперед» [1, с. 13]¹. Саме з таким девізом ішла по життю Людмила Степанівна Кулжинська, адже бібліотечна справа для неї була сенсом усього життя. Вона

**Галина
Осіпова,**

заступниця директора
бібліотеки
імені академіка
М. О. Лавровського
Ніжинського
державного
університету
імені Миколи Гоголя

¹ Тут і далі переклад з російської автора статті. Всі документи подаються зі збереженням стилістичних особливостей.

завжди проявляла себе як компетентна фахівчиня, особистість, яка постійно перебувала у творчих пошуках.

Відомостей про дитячі та юнацькі роки Л. Кулжинської надзвичайно мало. Проте відомо, що освіту вона здобула спочатку в жіночій гімназії. 1905 року, після закінчення фізико-математичного факультету (Бестужевських) Вищих жіночих курсів у Санкт-Петербурзі, Людмила Степанівна здобула вищу освіту. Спеціальну бібліотечну освіту одержала в Німеччині у 1909–1910 рр., де опанувала бібліотечну справу в берлінській школі бібліотекарів у професора Вольфштага та в Геттінгенському університеті у професора Питокмана. Після закінчення навчання вона здобула звання наукового бібліотекаря [2].

Бібліотечна робота стає головною справою всього життя Людмили Степанівни. Глибокі знання в галузі природничих, технічних наук, літератури, іноземних мов допомагали їй у роботі з книгою. З 1906 по 1917 рік вона працювала в бібліотеці Державної Думи в Петербурзі з часу її відкриття і до моменту ліквідації. Одночасно викладала фізику і математику у вечірній школі для робітників трубного заводу та іноземні мови в гімназії, де працювала її старша сестра Ольга (1874–1957), і яка згодом теж стала бібліотекарем [3]. У довідці про свою трудову діяльність Людмила Степанівна зазначала, що дуже добре була знайома з організацією бібліотечної справи в Інституті бібліотекознавства при Державній бібліотеці СРСР імені В. І. Леніна [4].

Згодом вона стає делегаткою Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи, що відбувся 1–7 червня 1911 р. у Санкт-Петербурзі. Водночас Людмила Кулжинська бере активну участь у роботі численних комісій, як членкиня Товариства бібліотекознавства, вона працює у складі Комісії з народних бібліотек, обіймаючи такі посади: виконуюча обов'язки секретарки бібліотечної комісії та бібліотекар-

ки товариства. У 1910–1915 роках вона була відповідальною редакторкою журналу «Библиотекарь», що виходив у Петербурзі з 1910 по 1917 рік. Після революції, у 1918 році, кілька місяців вона працювала в Статистичному бюро лічильниці з перепису населення, потім завідувала бібліотекою Раднаргоспу [5].

Особисті причини (необхідність догляду за хворою матір'ю, якій на той час виповнилося 77 років) змушують її в серпні 1919 року переїхати до свого рідного міста Ніжина. Тут Л. Кулжинська продовжує свою бібліотечну діяльність. Спочатку вона працює помічницею бібліотекаря в міській бібліотеці, а потім з 1919 по 1921 роки завідує нею. Одночасно, у 1920 році викладає бібліотекознавство на курсах радянського будівництва та на літніх курсах для вчителів. Потім завідує бібліотекою Ніжинської Спілки Споживчого Товариства. З 1922 по 1925 роки Людмила Степанівна працює вчителькою середньої школи та приватною вчителькою [6].

16 вересня 1925 року за рішенням правління Ніжинського інституту народної освіти (далі – ІНО) Людмилу Степанівну Кулжинську було призначено на посаду бібліотекаря, фактично завідувачки бібліотеки [7]. Оскільки посада завідувача бібліотеки в штатному розписі інституту, як, до речі, і в Історико-філологічному інституті князя Безбородька, і досі була відсутня, ці обов'язки виконував бібліотекар за незначну надбавку.

Нові віяння в країні декларували демократизацію управління й виборність завідувача бібліотеки. Уперше на посаду бібліотекаря Ніжинського інституту народної освіти (ІНО) претендували три кандидати: Алексєєв, Петровська (на жаль, ініціалів не виявлено – прим. авт.) та Л. С. Кулжинська [8]. Варто зауважити, що з бібліотекою ІНО Л. Кулжинська була добре знайома. Починаючи з 1919 року (з часу свого переїзду до міста Ніжина), вона, а іноді й її сестра Ольга Кулжинська,

привозили книги з бібліотек Санкт-Петербурга для вчених Ніжинської вищої школи. Крім того, Людмила Степанівна викладала в інституті деякі дисципліни з історії книжково-бібліотечної справи, методи бібліотечної роботи (керівництво читанням), вступ до бібліографії, бібліотечної класифікації тощо [9].

На той час штат бібліотеки складався з трьох службовців: завідувачки бібліотеки Л. С. Кулжинської, помічника завідувачки, (посаду якого обіймав Олександр Дмитрович Голишкін; з вищою освітою і 33-річним стажем роботи) та технічного працівника (служителя музею та бібліотеки; обов'язки якого виконував Єрмоленко Карпо Юхимович, із середньою освітою) [10]. Місячне утримання завідувача 1925 року становило 34 карб., помічника 31 карб., технічного робітника 10 карб. [11]. Якраз перед призначенням Людмили Степанівни, 5 серпня 1925 року у зв'язку з фінансовими труднощами, у бібліотеці було скорочено посаду другого помічника бібліотекаря, яку обіймала О. Максимкова [12]. Тож на штат бібліотеки з трьох осіб покладалося багато функцій, а саме: обслуговування читачів, формування книжкового фонду, ведення бібліотечної документації, упорядкування всіх бібліотек ІНО та кабінетів, робота з боржниками, вилучення літератури, організація книжкових виставок, налагодження довідкового апарату бібліотеки, здійснення книгообміну тощо. Це надзвичайно ускладнювало організацію всієї роботи книгозбірні.

Потрібно зазначити, що на порозі 20-30-х років інститут загалом як і його бібліотека, зокрема, працювали в надзвичайно складних суспільно-політичних і соціально-психологічних умовах. На роботі інституту негативно позначилася післявоєнна розруха, слабке фінансово-матеріальне забезпечення, вкрай незадовільні матеріально-побутові умови персоналу, неодноразові структурні перетворення. Загальна криза не могла не позна-

читись і на матеріальному стані бібліотеки. Бібліотекарям доводилося практично заново налагоджувати її роботу, оскільки фонди були частково розкрадені, решту розпорошено по кількох приміщеннях, було порушено їх систематизацію.

Розташовувалася бібліотека у величезній будівлі інституту, на другому поверсі, займаючи ціле (північне) крило інституту. [13]. З річного звіту НІНО 1923–1924 р.: «Всі помешкання ІНО знаходяться ще в поганому стані. Навкруги потребується фундаментальний ремонт. Санітарний стан помешкання теж дуже кепський, бо з одного боку алюрні (відхідники) потребують великого ремонту, з другого боку техробів обмежена кількість і третє – є дуже обмежена кількість грошей для утримання помешкань в чистоті» [14]. У бібліотеці панував хаос та безлад: непорядкованість основної бібліотеки, недосконалість обліку книжкового фонду кабінетів, малий штат та головна проблема – нерозібраний фонд. Усе гостріше відчувався брак місця в приміщенні, де розміщувалася бібліотека. Л. С. Кулжинська неодноразово ставить питання перед членами правління ІНО й бібліотечною комісією про виділення для бібліотеки ще хоча б однієї кімнати [15]. Серйозну заклопотаність викликало і те, що в деяких залах стеля була в аварійному стані, у стінах утворилися тріщини [16]. Брак коштів на обладнання бібліотеки (нестача шаф, книжкових полиць, ящиків для картотек, драбин) не давала можливості вести нормальну роботу в бібліотеці. Завідувачці доводилося багато сил та часу витрачати на господарські клопоти. Крім цього, протягом багатьох років бібліотека та музей залишалися без опалення. Величезну будівлю ІНО було дуже важко обігріти, оскільки, незважаючи на достатню кількість печей, (на 1925 рік було близько ста тридцяти пічок) не вистачало паливного матеріалу [17].

Сильне потрясіння бібліотечним працівникам довелося пере-

жити 1927 року. 10 січня о 18 годині на горіщі триповерхового будинку Ніжинського ІНО з північного крила виникла пожежа через нагрівання водопровідних труб. Бібліотекарі почали виносити книги. Але, на щастя, усе обійшлося: книгозбірня не постраждала [18].

Усі перелічені об'єктивні причини заважали в повному обсязі здійснювати завдання бібліотеки, багато напрямів діяльності та виробничих процесів у цей період були занедбані.

Водночас на момент призначення Л. Кулжинської бібліотека НІНО станом на 01. 01 1925 р. входила до першої десятки найбільших книгозбірень України за кількістю наявних фондів – 112 664 томи [19, с. 112–113]. «По характеру або складу книгозбірня – універсальна, з нахилом в царину різних фахів (історико-філологічний, педагогічний, політико-економічний, соціально-марксистський тощо» [20].

Проте, найціннішими в книжковому фонді бібліотеки були стародруки. Тут зберігався унікальний книжковий фонд Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька, Фізико-математичного та Юридичного ліцеїв, книжкові колекції з бібліотеки Ніжинського Олександрівського грецького училища та дублетні фонди Варшавського університету, приватні бібліотеки професорів І. Б. Штеймана, С. П. Шевирьова, Ф. В. Річля та інших. Гордістю бібліотеки був унікальний фонд рукописів і манускриптів, який комплектувався протягом багатьох років і станом на 1918 р. нараховував 225 одиниць зберігання. Окрему цінну колекцію становила ніжинська «Гоголіана» – найбільша на теренах колишньої Російської імперії збірка автографів (авторських рукописів, творів, листів) і прижиттєвих видань М. В. Гоголя, а також архівних і друкованих матеріалів гоголівської тематики [21, с. 74]. Але, незважаючи на значущість та унікальність книжкового зібрання бібліотеки, воно не відповідало потребам нових користувачів. Із річного звіту

ІНО за 1924–1925 рр.: «Треба взяти на увагу, що ІНО майже не має наслідства, бо бібліотека, яка залишилася після історико-філологічного інституту, мало пристосована для соцвиху, і переїзд, так би мовити, «із греків в Радянську республіку» вимагає збільшення коштів» [22].

Вступивши на посаду, Л. Кулжинська в доповідній записці ректору інституту від 19 жовтня 1925 року пропонує ретельний план роботи книгозбірні, який був згодом затверджений правлінням ІНО. Оскільки цей документ є значущим для розуміння роботи книгозбірні взагалі, подаємо його повністю: «План бібліотечної праці, який затверджено Правлінням 6 липня 1925 року торкається двох сторін життя бібліотеки: 1) Упорядкування фундаментальної бібліотеки, а саме: перевірка всіх книг, а також перевірка алфавітного каталогу і 2) упорядкування стану життя сучасної бібліотеки, а саме: нормалізація записів книжок, які передаються до кабінетів і взагалі всіх нових книжок, що вступають до бібліотеки, а також відокремлення каталогу нових книжок і 3) Приєднання до фундаментальної бібліотеки книжок колишньої гімназії, а також студентської і бібліотеки історико-філологічного товариства.

Завдяки малому штату службовців не можливо проводити в повному обсязі роботу, що затверджено Правлінням на підставі чого і буде доцільним працю та перевірки книжок фундаментальної бібліотеки та алфавітного каталогу пристосувати до часу перерви роботи в ІНО, коли життя в ІНО менш інтенсивно.

В сучасний момент повинні проводити роботу, яка відповідає вимогам життя, а тому вважаю необхідним в першу чергу поставити роботу на каталогізації книжок, що вступають до бібліотеки по постачанню кабінетів. В даний час бібліотека ці книжки лише реєструє в загальному інвентарі, а потім видає їх під розписку завідувачам кабінетами. Книжки розділяються по

кабінетам. Кожен кабінет знає тільки свої книжки і не ознайомлений цілком з книжками близької дисципліни, що мають у сусідньому кабінеті. Тому останні книжки або залишаються невикористовані до кінця, або два кабінети одночасно випишуть ті ж самі книжки в декількох примірниках не через те, що обов'язково потрібна така кількість, а лише через не ознайомленість. Такі витрати коштів на книжки, в яких нема великої потреби, перевантажує бюджет і скорочує можливість покупки книжок дійсно необхідних. Книжки, на які передплачено весною, вступають лише тепер і то з великими запізненнями, коли робота в ІНО вже розпочалася.

Для упорядкування реєстрації, каталогізації і передачі в кабінет книжок, вважаю за доцільний такий порядок: 1) Всі нові книжки реєструються, каталогізуються і поміщаються до бібліотеки; 2) В кабінеті передаються книжки, які потрібні для нарядів. 3) Каталоги нових книжок робити окремо від каталогу фундаментальної бібліотеки; 4) До каталогу нових книжок вступають також і картки книжок бібліотеки гімназійної і студентської.

Порядок покупки книжок і здачі їх в палітурню: лектори роблять списки книжок, які їм потрібні. Ці списки перевіряються по каталогам і ті книжки, які вже мають у бібліотеці, а також що їх занесено в другий список, викреслюються, коли нема спеціальних заяв, що треба дублетів. На списку ж робиться відповідальна помітка, де можна знайти книжку, яка викреслена. Після затвердження списку відповідальною інстанцією, на підставі цих списків складається заява. Таким чином кожен лектор, який дав список знає, які книжки одержано згідно його спискові, а бібліотека має змогу досліджувати за виконанням заказу. Коли книжки здаються в палітурню, вони записуються в окрему книжку, куди підкладається копія. Копія разом з книжками і відношенням канцелярії ІНО пере-

дається палітурнику» [23].

Нагальною проблемою залишалось упорядкування фундаментальної бібліотеки. Потрібно згадати, що резолюція Першої конференції наукових бібліотек, що відбулася 7–12 грудня 1924 року, наказувала всі допоміжні бібліотеки «перетворити на кабінети, лабораторії або робочі студентські бібліотеки, організовані в такій кількості, щоб разом із центральною академічною бібліотекою вони були в змозі обслуговувати все студентство вишів. Там, де їх немає, необхідно їх організувати негайно». Конференція також визнала за необхідне все книжкове майно централізувати в основній бібліотеці вишу, вважаючи кабінети й робочі бібліотеки частинами академічної бібліотеки. Отже, було висунуто ідею централізації бібліотечної справи в межах одного навчального закладу, координації роботи всіх пунктів видачі літератури [24].

Власне через те, 1925 року всі бібліотеки, які існували в ІНО, були об'єднані в одну [25]. До складу бібліотеки ІНО увійшли бібліотеки: колишньої гімназії – 5 492 назви, 11 748 томів, студентська учнівська (старшого віку) – 2 684 назви, 6 257 томів, вищих жіночих курсів – 323 назви, Робфаку імені Шевченка – 1 865, Історико-філологічного товариства – 790 назв, 2 331 том, Олександрівського Грецького училища – 264 назви, 647 томів [26]. Робота вимагала багато часу. Крім цього, бібліотекарі намагалися ще й стежити, щоб до фундаментальної бібліотеки не потрапили дублети та безліч книжок, які взагалі не варто було вливати до книгозбірні.

Найгострішою проблемою книгозбірні залишалася непорядкованість кабінетів, які нещодавно були створені в ІНО. Нагадаємо, що створення робітничих факультетів 1922 року призвело до поширення теорії про відмирання лекційної системи та про обов'язкове упровадження лабораторного методу викладання (Дальтон-плану). Ці принципи відбилися й на формуванні структури

бібліотеки інституту: було створено допоміжні бібліотеки (кабінети) та реорганізовано фундаментальну бібліотеку. Лабораторно-бригадний метод, який упроваджували до нових радянських освітніх закладів, передбачав вивчення навчального матеріалу не через пасивне сприйняття лекцій професорів, а шляхом самостійної роботи студентів. Перша частина назви методу вказує на місце проведення занять (спеціальні предметні кабінети – лабораторії), а друга частина визначає основну структурну навчальну одиницю (бригада). Скорочення лекційних занять, ліквідація іспитів, запровадження «днів вільного розкладу», коли студент міг приходити в кабінет чи в бібліотеку для самостійної роботи (а міг і взагалі не приходити), перехід інституту на безперервний робочий тиждень – усі ці інновації не враховували можливостей НІНО і бібліотеки.

Але відкриття кабінетів відбувалося дуже швидко та без будь-якого плану, що потім стало величезною проблемою для працівників бібліотеки. Водночас бракувало підручників із предметів виробничого циклу, а також підручників українською мовою. «Варто ві» в кабінетах часто не виконували своїх обов'язків як слід, студенти порушували загальний розпорядок кабінетної праці, виносячи з кабінетів підручники [27]. 1926 року в НІНО налічувалося вже 18 кабінетів [28]. У цьому аспекті надзвичайно цікавою є заява завідувача бібліотеки В. К. Пухтинського (1929–1935) до директора Ніжинського інституту від 8 вересня 1930 року: «Під час утворення кабінетів при ІНО було використано шафи бібліотек колишньої гімназії (10 шаф) й колишньої студентської бібліотеки (18 шаф) замість того, щоб устаткувати кабінети новими меблями. Книжки ж викинуто просто на підлогу та порозтикано по різних кутках, через що утворилися так звані «книжкові кладовища», основне розміщувалося в темному коридорі, допоміжні – по всіх бібліотечних приміщен-

нях – на підлозі, столах, вікнах, по кутках, над шафами. І це все в повному хаосі. Цю жахливу картину могли спостерігати всі відвідувачі бібліотеки до 1930 р.». Багаторічна система обліку книг, під час формування кабінетів не витримувала ніякої критики. Книги дуже часто забирали без відповідних відміток і відповідних актів, що порушувало саму систему видачі літератури та відповідальність за книжки. Адже технічно неможливо було прослідкувати за ким рахуються книжки. Склалася ця система через нестачу штатних працівників бібліотеки [29]. Саме через неправильну і поспішну організацію кабінетів було втрачено велику кількість літератури з фонду книгозбірні. Тільки за 1928 рік кількість втрачених книжок становила 438 екземплярів [30]. Тож серйозне занепокоєння викликала справа з обліком книг в кабінетах ІНО. І хоча Л. С. Кулжинська намагається налагодити впорядкування кабінетів, пропонуючи для цього, встановлення повної реєстрації книжок в кабінетах, «позаяк при існуючій системі запису майже неможливо встановити, де які книжки знаходяться», провести карткову каталогізацію книг у кабінетах, які не відображалися в алфавітному каталозі (їх уже на той час налічувалося близько трьох тисяч) [31], доводить до керівництва порядок замовлення книг для кабінетів ІНО [32], здійснює інвентаризацію декількох кабінетів, проте, через замалий штат працівників, упорядкування кабінетів ІНО так і не було здійснено.

Варто зауважити, що конференція наукових бібліотек (1925 р.) змушена була визнати, що організація кабінетів і введення лабораторно-бригадного методу без глибоко продуманого плану призвели до негативних наслідків: розпорошення книжкових зібрань центральних бібліотек, неефективного використання літератури, її значних втрат [33, с. 96].

За короткий проміжок часу завдяки Л. Кулжинській у бібліотеці

вперше було налагоджено роботу з обліку бібліотечної праці, заведено щоденник роботи бібліотеки, щомісяця подавалися відомості про придбання й обробку книг, про відвідування і кількість читачів, про показники читаності, руху книг та інше. Добре налагоджений облік давав змогу своєчасно готувати необхідні статистичні дані [34]. За роки роботи Людмили Степанівни кожного місяця і щороку подавався звіт про роботу бібліотеки ІНО [35, 36]. За ініціативою Л. Кулжинської 1926 року відбувається обстеження всіх інвентарних книг фундаментальної бібліотеки, які до цього часу не були навіть прошиті й проштамповані [37]. Тож робота книгозбірні набирала все більш професійного характеру.

До обов'язків завідувачки бібліотеки також входило здійснення всіх процесів, пов'язаних з обслуговуванням користувачів бібліотеки: видача та приймання книжок, статистичний облік, розсилка нагадувань боржникам тощо. Незважаючи на нестачу штатних працівників, важкі умови праці, кількість книговидач і читачів помітно збільшується. Якщо 1925–1926 рр. кількість читачів становила 318, то протягом 1928–1929 рр. бібліотека ІНО обслужила вже 761 студента та 45 викладачів. Зросла й кількість виданих книг. Якщо в 1924–1925 рр. вона становила всього 8 153 примірники, то вже в 1928–1929 рр. – зросла до 12 297 примірників [38].

Незважаючи на труднощі, завдяки керівництву ІНО та бібліотеки, у цей період відбулося налагодження роботи читальної зали [39]. Також були розроблені правила читальні [40]. Читальна зала функціонувала дванадцять годин щоденно, середня відвідуваність читального залу становила від 60 до 70 осіб на добу [41].

Ще працюючи викладачем, Людмила Степанівна вносила пропозиції до правління ІНО, щодо необхідності щорічної ревізії бібліотеки за умови її закриття [42]. Попри все, не припиняючи обслу-

говування читачів, 1926 року вже було проведено часткову ревізію фундаментальної бібліотеки, починається робота з впорядкування книг із зібрання колишнього директора Історико-філологічного інституту князя Безбородька професора І. Е. Леціуса [43].

Однією з основних турбот завідувачки залишалося збереження книжкового фонду книгозбірні. Перевірка книжок не відбувалася з 1914 р., тим часом багато книжок було втрачено, оскільки були випадки, що в книгозбірню потрапляли солдати з частин військ, які стояли в ІНО, особливо в часи громадянської війни. Із рапорту попереднього бібліотекаря, професора М. М. Бережкова 1925 року: «Що стосується книг, що числяться за різними особами, які всупереч правилам бібліотеки, здавна тримають їх, то списки цих осіб і книг загальновідомі правлінню по рапортах, з бібліотеки...: немає потреби тут повторювати їх, виписуючи зі звіту. Але ось що важливо і важко: ми, бібліотекарі, не можемо вказати практичних заходів для стягнення книжок, або ж плати за них із боржників наших: про багатьох із них ми не знаємо, де вони служать і працюють, – навіть не знаємо, чи живі вони, чи здорові. І навряд чи ми одержали б корисні результати, якби ми навіть мали адреси колишніх читачів бібліотеки і вступили з ними в листування: імовірно, ми одержали б ухильні відповіді, або зовсім непотрібні, на кшталт таких, що книжки загубилися дорогою, чи викрадено у вагоні, або загубилися вдома за непевних обставин революції і т. ін.» [44]. Із протоколу засідання Правління НІНО від 7 вересня 1929 року «за попередні роки невідомо за ким саме книжки рахуються, бо хоч і є прізвище студентів, що брали книжки, але вони зараз відмовляються. Декілька десятків пропало зовсім» [45].

Звісно, робота з боржниками забирала багато часу. Довго тягнулося стягнення книжок з професора НІНО О. С. Грузинського,

який, від'їжджаючи з Ніжина, не повернув 214 книжок, залишивши записку, у якій зазначив, що книги перебувають у різних осіб. Саме Людмилі Степанівні довелося перевіряти викладені факти стосовно загублених книжок, а саме здійснювати ревізію кабінету української мови, писати листи в різні інстанції [46, 47, 48, 49, 50]. Великих збитків завдав бібліотеці викладач М. П. Данчевський, який пошкодив багато цінних передреволюційних видань «шляхом вирваття окремих статей й окремих авторів». Справа розглядалася в суді із залученням науково-судової експертизи. Суд зобов'язав М. Данчевського повернути вирвані із книг та журналів статті і наклав штраф в розмірі 30 крб за пошкодження видань бібліотеки [51]. Розгляд цих справ також додавав значних труднощів саме завідувачці книгозбірні.

Згідно з Правилами користування книгозбірнею ІНО від 12 грудня 1924 року, Людмила Степанівна повинна була кожні три місяці доставляти ректору ІНО відомості скільки за ким рахується книжок із книгозбірні [52].

Постановка бібліотечної роботи в інституті вимагала поліпшення. Але налагодити її силами трьох працівників за умови, що книжковий фонд налічував близько 130 тис. томів було практично неможливо. Потрібно зазначити, що в кінці 20-х – поч. 30-х років ХХ ст. зростає випуск книжкової продукції як у СРСР, так і в Україні. Книжковий фонд бібліотеки ІНО швидко збільшувався. Якщо в 1924–1925 рр. в ній налічувалося 113 825 томів, то у 1928–1929 рр. їхня кількість збільшилася до 132 181 тому [53]. Істотно зростає випуск періодичних видань насамперед агітаційно-пропагандистської й виховної тематики, які надходили до бібліотек як обов'язковий примірник [54, с. 10]. Серед читачів почав зростати інтерес до періодичної преси, що відображала поточні події. Водночас перед бібліотеками ставилися завдання активної участі в політичному та економічному

житті країни.

1925 року в бібліотеку надходило більш ніж 10 назв газет і 58 назв журналів. Серед яких були газети: «Більшовик», «Селянська правда», «Вісті»; журнали: «Народное просвящение», «Коммунистическое просвящение», «Коммунистическая революция», «Красная молодежь», «Революция и церковь», «Безбожник», «Беднота», «Більшовик», «Студент революції», «Большевитские резервы на путях к новой школе» та багато інших [55]. Проте, журнали дуже часто надходили з великим запізненням, а іноді взагалі не доходили до бібліотеки, тож багато часу Л. Кулжинської йшло на впорядкування питання та з'ясування причин недоотримання видань [56].

Бібліотечні працівники усвідомлювали необхідність належного функціонування книгозбірні. Незважаючи на вкрай складні матеріально-побутові умови і низьку заробітну плату, віддані улюбленій праці бібліотечні працівники виявляли виняткову старанність, добросовісність. Проте, інтенсивне зростання надходжень зумовило їх напружену роботу. Нечисленний штат бібліотеки не встигав обробляти велику кількість нових надходжень. Саме через це в Людмили Степанівні виникали деякі непорозуміння з бібліотечною комісією у 1929 році. За нормами, опублікованими в часописі «Красный библиотечарь» за 1925 рік, один бібліотечний працівник повинен був за робочий день обробити (класифікувати, інвентаризувати, каталогізувати і скласти формуляр) 30 книг. Комісія ж вважала, що необхідно збільшити норми на каталогізацію книг, щоб результативність праці була більшою. За підписом ректора НІНО Миколи Григоровича Куїса (1890-?) відправлялися запити до директора Всенародної бібліотеки України, до директора Центральної бібліотеки міста Ніжина. Людмила Степанівна мала доводити членам комісії, що ці норми не можна застосовувати до інститутської бібліотеки, де робота більш різнома-

нітна і більш напружена, водночас як робота персоналу у Всенародній бібліотеці більш диференційована. Норми Ніжинської бібліотеки теж неможливо пристосувати до бібліотеки ІНО, оскільки записи в бібліотеці інституту більш повні на зразок перших карток Київської бібліотеки, проте як бібліотеці м. Ніжина записи багато скорочені. Крім того, деякі керівники не бажали чекати черги на шифрування книжок, порушуючи цим певну систему [57]. І хоча комісія розуміла, що «брак коштів на устаткування книгозбірні не дає змоги вести нормальну працю книгозбірні», резолюція про роботу бібліотеки ІНО 1929 року наголошувала: «Повільний темп роботи бібліотеки є помітною її хвибою, у повсякденній праці бібліотеки відчувається потреба в певній плановості та належній чіткості, щоб обмежений штат бібліотеки міг краще справлятися зі своєю роботою, кошти, що відпущено на поточні витрати та обладнання бібліотеки, не задовольняють цілком потреб бібліотеки, поміж бібліотекою та бібліотечною комісією не вистачає певної налагодженості в роботі» [58].

Важливе місце в діяльності бібліотеки посідала культурно-масова робота. На початку ХХ ст. набуває поширення своєрідна форма просвітницької роботи серед читачів – тематичні книжкові виставки, які використовувалися для популяризації літератури з важливих питань повсякденного життя. Бібліотека НІНО теж починає організовувати книжкові виставки наукової, навчально-методичної та художньої літератури, які відповідали важливим питанням державної політики та міжнародного становища, знаменним датам, військовим знанням у зв'язку з навислою загрозою війни та інші. З архівних матеріалів відомо, що бібліотека репрезентувала книги за окремими галузями знань: із педагогічних, психологічних, сільськогосподарських та антирелігійних тем. А коли відбувалися зустрічі з представниками громадських

і партійних організацій, то книжкові експозиції виходили навіть за межі ІНО. Іноді на виставки запрошували учнів Ніжинських професійних шкіл і «семирічок». Кожна виставка тривала декілька днів. Головним завданням організаторів було наблизити до читача книгу, знайомство з якою важливе для майбутнього вчителя [59].

Не можна залишити поза увагою зусилля Людмили Степанівни з налагодження довідкового апарату бібліотеки. Професіонал своєї справи, вона розуміла важливість створення довідкового апарату книгозбірні. У зоні її уваги завжди залишалися питання каталогізації, класифікації та систематизації бібліотечних фондів, удосконалення алфавітного та систематичного каталогів, які відповідали б сучасним вимогам бібліографічного опису.

На той час у бібліотеці вже функціонував абетковий (алфавітний) картковий каталог, у якому теж бракувало порядку. Студенти не знали елементарних основ щодо користування каталогом. Хоча в правилах книгозбірні 1923 року було записано: «У читальні знаходиться алфавітний картковий каталог бібліотеки. Картки із заголовком книжок і сигнатурою, що показує місце знаходження в бібліотечних кімнатах і шафах, не повинні вийматися з місця: достатньо ледве підняти або обережно на стільки, щоб прочитати заголовок книжки і записати сигнатуру. Усіма засобами берегти картки, ключ до всієї бібліотеки» [60]. Із розпорядження ректора від 24 вересня 1926 року: «під час користування картковим каталогом фундаментальної книгозбірні інституту студенти недбайливо відносяться до нього, а саме: порушують алфавітний порядок карток, дуже терплять та мнуть картки, забруднюють їх». Згідно з цим розпорядженням студентам взагалі заборонили користування каталогом. За неухильним виконанням цього наказу зобов'язали стежити завідувачку книгозбірні інституту [61]. Крім цього, взагалі іноді шифру-

вання книг, ще до вступу на посаду Л. Кулжинської, доручалося технічному робітникові, як зауважила бібліотечна рада, «що перевищує його кваліфікацію й небезпечно для подальшого відшукування книжок» [62]. Тож багато зусиль витрачалося на впорядкування карткового каталогу, за стан якого вона несла відповідальність.

Систематичний каталог взагалі був складений і надрукований ще 1882 року. На жаль, невдовзі робота з укладання каталогу загальмувалася через нестачу додаткових професійних сил, яких у бібліотеці завжди не вистачало. Крім того, 1924 року у зв'язку з політикою українізації, була розпочата ще й робота зі складання окремого каталогу «Україніка» з каталогу книгозбірні [63] та картотеки нових надходжень [64].

Людмила Степанівна доклала чимало зусиль до комплектування книжкового зібрання бібліотеки, особливо наполягаючи на поповненні фондів новою науковою літературою, яка була вкрай необхідною насамперед для підвищення кваліфікації професорів та викладачів інституту. Л. Кулжинська пропонує отримувати нові видання шляхом обміну літературою з іншими інститутами та збільшення асигнування на закупівлю наукової літератури не менше як 600 крб на рік. Для керування цим поповненням вона запропонувала утворити бібліотечну раду, до якої увійшли б по одному представнику від кожної предметної комісії, щоб врахувати інтереси усіх дисциплін ІНО [65]. Згодом бібліотечна рада ІНО була утворена в складі голови – М. Н. Петровського та членів комісії: В. І. Резанова, А. П. Кадлубовського, А. А. Каменева. Рада збиралася на свої засідання два-три рази на місяць, розглядаючи найважливіші питання виробничого характеру – поповнення бібліотечних фондів, зберігання книг, ремонту, складання бібліотечних правил, поліпшення якості обслуговування читачів тощо. До компетенції бібліотечної

ради входило представлення з власної ініціативи або на вимогу ректора планів і пропозицій щодо стану чи потреб бібліотеки. Також рада несла відповідальність за стан бібліотеки й читальні, порядок у них. Періодично з поточних питань завідувачка бібліотеки Л. Кулжинська інформувала раду щодо роботи книгозбірні [66].

У 1928 році Державний науковий методичний кабінет (далі – ДНМК) розглядав питання про бібліотечну справу в Україні, а саме: систему бібліотечного будівництва в загальній системі народної освіти, типізацію бібліотек, їхню мету і завдання, комплектування, методи роботи тощо. Вважаючи питання дуже важливим і назрілим, ДНМК ухвалив зібрати від бібліотек різних типів проекти та пропозиції, щоб на їхній підставі вже й виробити радянську бібліотечну систему [67]. Можна тільки припустити, що значне навантаження завадило Л. Кулжинській надати свої пропозиції, матеріали та побажання у справі систематизації бібліотечного будівництва та розподілу бібліотек за типами. Про це свідчить документ, від 22 лютого 1929 року: «На Вашу пропозицію взяти участь в роботі Кабінету вивчення книги і читача шляхом кореспонденції, незважаючи на весь інтерес і значущість цієї роботи, не можу дати певної відповіді, поки не буде визначено обсяг роботи, тому що через брак часу не можу ручатися за своєчасне кореспондування» [68]. Водночас вважаючи відмову Л. Кулжинської «неприпустимим явищем», «забуваючи, що в цьому головне й полягає корінь бюрократизму та тяганини; з чим вперто ведуть боротьбу і Партія Радвлади», ректор НІНО оголосив їй догану [69].

Проте Людмилу Степанівну завжди цікавили головні події бібліотечного життя, які відбувалися в країні. З 30 листопада по 16 грудня 1926 року Л. Кулжинська взяла участь у II Всеросійській конференції працівників наукових бібліотек у Ленінграді, у якій брали участь

представники наукових бібліотек союзних республік [70]. Як відомо, на конференції обговорювали питання про перебудову роботи бібліотек з метою задоволення потреб «соціалістичного будівництва». В ухвалі конференції відображено питання покращення довідково-бібліографічної роботи й обслуговування читачів, кооперування та координації роботи наукових бібліотек, організації централізованої каталогізації та складання зведених каталогів [70, с. 212]. Про цю важливу подію бібліотечного життя Л. Кулжинська доповідала на зборах бібліотекарів у місті Ніжині [71].

Після смерті матері 11 вересня 1929 року Людмила Степанівна звільняється з посади бібліотекаря НІНО та переїжджає до Ленінграда [72]. Подальша доля Л. С. Кулжинської була пов'язана з однією з найбільших бібліотек Росії – Державною публічною бібліотекою ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (нині – Російська національна бібліотека). 21 лютого 1930 р. Л. Кулжинську було призначено помічницею бібліотекаря природничого відділення Державної публічної бібліотеки (далі – ДПБ). З жовтня 1930 по 1931 рік вона працювала бібліотекарем Нафтового геологорозвідувального науково-дослідного інституту. 1932 року деякий час працювала перекладачкою у Центральному науково-дослідному геологорозвідувальному інституті, перекладаючи окремі розділи капітальної праці К. Ціттеля «Основи палеонтології», у переробленні та редагуванні якої брали участь видатні палеонтологи країни. З 1932 року Л. Кулжинська працювала в бібліотеках системи АН СРСР: у БАН (у бригаді з розби-

рання та систематизації нешифрованого фонду), у бібліотеці Фізико-математичного інституту (1933), завідувачкою книгозбірні Зоологічного інституту (1934–1939), де їй було висловлено подяку за зразкову організацію бібліотеки і велику бібліографічну роботу. 1939 року, у віці 62 років, Кулжинська вийшла на пенсію. У жовтні 1940 року Людмила Степанівна знову пішла на роботу бібліографом до Центральної геологічної бібліотеки, де вела бібліографічну роботу (анотування) іноземної періодики. З початком Другої світової війни Л. Кулжинська залишалася в блокадному Ленінграді. Протягом 1942–1943 років працювала обліковцем на швейній фабриці Василеострівського промкомбінату. Бувши членом Будинку вчених, опікувалася справами бібліотеки, працювала в Раді дружин фронтників з обстеження сімей мобілізованих в армію. З 1 серпня 1943 року Людмилу Степанівну призначено головним бібліотекарем КБО, а з введенням нового штатного розпису, з грудня 1944 року, обіймала посаду старшого бібліографа. Брала участь в обговореннях доповідей на засіданнях секції бібліографії Кабінету бібліотекознавства, у розробці схеми систематичного каталогу з біології. На атестації 1946 року характеризувалася як досвідчений бібліограф, що володіє іноземними мовами, «прекрасний, старанний, сумлінний працівник і нерідко виконує понадпланові завдання». 18 січня 1950 року звільнена з ДПБ. Була нагороджена медалями «За оборону Ленінграду» і «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945» [73].

Померла Людмила Степанівна Кулжинська 11 березня 1963 року на 87-му році життя. Похована на Серафимівському кладовищі у Санкт-Петербурзі [74].

Як справжня ентузіастка Л. С. Кулжинська віддала все життя бібліотечній справі, якій служила вірою й правдою, вона не зрадила своєму фаху у найтяжчі часи. Своєю плідною діяльністю сприяла становленню та розвитку бібліотеки Ніжинської вищої школи, внесла багато нового в її роботу, залишивши про себе добру пам'ять як приклад самовідданого служіння улюбленій справі. Приємно відзначити, що її ім'я, серед інших імен діячів бібліотечної справи в Україні, увійшло до науково-довідкового видання «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.)» (Київ, 2017) [75, с. 243–244]. На відкритті першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи, делегатом якого була і Л. Кулжинська, пролунали слова: «... Ваша роль, панове бібліотекарі, не лише в очах сторонніх, а й у власних ваших очах, видається звичайно скромною, але вона є винятково важливою для Батьківщини. Адже не хто інший, як ви, є посередником у справі передання народові тієї духовної поживи, що міститься в книзі. Ви, внаслідок цього, відіграєте роль важливого чинника у справі просвітництва ваших співгромадян, тобто виконуєте один із найважливіших обов'язків кожної чесної людини перед своїм народом та Батьківщиною» [76, с. 38]. Ці слова повною мірою можна віднести й до Людмили Степанівни Кулжинської.

Список бібліографічних посилань

1. Кулжинский С. С. Краткая история та генеология рода Кулжинских. Дубна, 2007. 528 с.
2. ВДАЧОН (Відділ держ. архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 3.
3. Кулжинский С. С. Краткая история ... С. 179.
4. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 3.
5. Шилов Л. А. Кулжинская (Кульжинская) Людмила Степановна. Сотрудники РНБ – деятели науки и культуры: Биографический словарь, т. 1–4. URL: http://nlr.ru/nlr_history/persons/info.php?id=633 (дата звернення 13.11.2022).
6. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 20–20 зв.
7. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 9.
8. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 584. Арк. 213.

9. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 656. Арк. 20.
10. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 129. Арк. 14 зв.
11. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 98.
12. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 415. Арк. 36.
13. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 98.
14. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 59 зв.
15. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 27, 41, 61, 61 зв.
16. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683 Арк. 1.
17. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 14, 16.
18. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 8, 8 зв.
19. Маяковский Я. Л. Научные библиотеки УССР. *Журнал бібліотекознавства та бібліографії*. 1927. № 1. С. 111–119.
20. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 98.
21. Морозов О. До питання про масове вилучення книжкових пам'яток із бібліотечної колекції Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя в 1934–1936 роках. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2013. Вип. 15 (18). С. 73–79.
22. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 14.
23. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 644. Арк. 343–343.
24. Кудряшова Г. Ю. Эволюция миссии библиотек отечественных высших учебных заведений. Екатеринбург, 2004. 134 с. URL: https://study.urfu.ru/Aid/Publication/5463/1/Кудряшова_Монография.pdf (дата обращения: 13.11.2022).
25. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 32.
26. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1742. Арк. 28–30 зв.
27. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 3 зв.
28. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 664. Арк. 296, 296 зв.
29. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1742. Арк. 28, 29, 30, 30 зв.
30. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 61, 61 зв., 73, 73 зв.
31. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 130.
32. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 664. Арк. 343–344.
33. Березюк Н. М., Левченко И. Г., Чигринова Р. П. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805–2005). Харьков : Тимченко А. Н., 2006. 390 с.
34. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 105.
35. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 3 зв.
36. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 664. Арк. 3–4 зв., Арк. 296–296 зв.
37. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 415. Арк. 46.
38. Маяковский Я. Л. Научные библиотеки УССР... С. 113.
39. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 20.
40. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 664. Арк. 343–344.
41. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 241. Арк. 120–121.
42. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 18.
43. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 664. Арк. 3–4 зв.
44. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 137, 138 зв.
45. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 61–61 зв.
46. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 27.
47. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 664. Арк. 83–88.
48. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 61–61 зв.
49. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 6.
50. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 27.
51. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 671. Арк. 140.
52. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 12–13.
53. Маяковский Я. Л. Научные библиотеки УССР... С. 113.
54. Онищенко О., Дубровина Л. Библиотечная справа в Украине XX ст.: 1917–1931 рр. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 3. С. 3–16.
55. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 2 зв.
56. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 786. Арк. 33–33 зв.
57. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 27.
58. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 41.
59. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 70, 71, 72.
60. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 660. Арк. 46.
61. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 415. Арк. 53–53 зв.
62. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 27.
63. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 10.
64. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 130.
65. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 669. Арк. 145.
66. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 123. Арк. 15–15 зв.
67. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 87. Арк. 86.
68. ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 47. № 212. Арк. 62.
69. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 415. Арк. 85 зв.
70. Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР. Москва : Книга, 1980. 351 с.
71. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 664. Арк. 3–4 зв.
72. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 9.
73. Шилов Л. А. Кулжинская (Кульжинская) Людмила Степановна. Сотрудники РНБ – деятели науки и культуры: Биографический словарь, т. 1–4. URL: http://nlr.ru/nlr_history/persons/info.php?id=633 (дата звернення 13.11.2022).
74. Кулжинский С. С. Краткая история ... С. 179.
75. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.): матеріали до біобібліографічного словника / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. Київ, 2017. 614 с.
76. Винокур В. Л. Первый Всероссийский съезд по библиотечному делу. *Школьная библиотека*. 2011. № 8. С. 35–44.